

ГАЛУЗЕВА ТА СПЕЦІАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

В.Л. ЛАПШИНА

канд. соц. наук, доц.

Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 301.085

УСПІШНИЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: “ЕКСПЕРТИЗА ЕКСПЕРТИЗИ”

Вводиться у науковий обіг і аналізується на основі аудиту експертно-консультативного опитування категорія успішного професіоналізму в органах внутрішніх справ.

Проблема професіоналізму, в тому числі і в органах внутрішніх справ, сьогодні вивчається досить активно представниками різних наукових напрямків – соціологами (В. Подмарков, В. Цвик, В. Кожевников, І. Сундієв), психологами (Є. Климов, А. Маркова, Л. Корнєєва, В. Медведєв), акмеологами (Н. Кузьміна, А. Деркач, В. Зазикін, І. Семенов). Такий міждисциплінарний підхід має забезпечувати комплексність і системність аналізу, що, в свою чергу, передбачає виникнення нових понять, нерідко навіть незвичних для нашого сприйняття. Мова йде, наприклад, про те, яким чином сполучення таких поширених в означених науках категорій як “професіоналізм” і “успіх” породжує феномен “успішного професіоналізму”.

Відомо, що за часів соціалізму досягнення професійного успіху хоча і позиціювалося іноді в якості вітальної цінності, але супроводжувалося це такою кількістю соціальних перешкод і табу, що цілком природний для цивілізованого суспільства життєвий ідеал був гіперсоціалізованим. У результаті він трансформувався в певний псевдоканон, значення якого “симулювалося” і на рівні соціуму, і на рівні професійних спільнот.

Сьогодні є артефактом те, що сучасне суспільство висуває цінність професійного успіху в число найбільш значущих соціокультурних установок особистості. При цьому професійний успіх виступає не тільки універсальним критерієм оцінки будь-якої особистості, але й базисом повноцінної соціальної, в т.ч. і професійної, самоідентифікації. Тому “реабілітація” цінностей успішного професіоналізму може вважатися однією з актуальних як теоретичних, так і практичних задач сучасної науки.

Реабілітація цінностей професійного успіху передба-

чає, перш за все, дослідження етосу успішних професіоналів. Органи внутрішніх справ – особлива соціальна інституція, до правоохоронців висуваються найвищі вимоги, їх професійна діяльність має великий суспільний резонанс, увага до неї прикута завжди. Сьогодні відбувається суттєва переорієнтація зовнішньої структури діяльності ОВС, пріоритетною стає її соціальна складова, коли домінуванням на передній план функції захисту законних прав і свобод громадян, підтримки і обслуговування населення. В той же час зміни відбуваються і у внутрішній структурі цієї організації. Закінчується ера однакових “твинтиків”, що діють за принципом “Роби як я”, і успішність професійної діяльності визначають традиційним службовим просуванням, починається ера особистостей, для яких успішний професіоналізм набуває повноцінного значення. Тому цілком природною стає потреба перегляду чинників успішного професіоналізму в органах внутрішніх справ.

Є позиція, висловлена В.І. Бакштановським, Ю.В. Согомоновим та В.О. Чуриловим, згідно з якою фактично ототожнюються поняття “успіх в професійній діяльності” і “успішний професіоналізм” [1, с.698-700]. Ми їй не поділяємо і вважаємо, що ці поняття слід диференціювати. Нами вже доводилося, що феномен професіоналізму є досить складним за своєю природою і його доцільно розглядати з системних позицій, а саме з точки зору підсистем професіоналізму діяльності, професіоналізму особистості, нормативності діяльності й поведінки професіонала та продуктивної Я-концепції [2]. Виходячи з цього бачимо, що феномен успіху в професійній діяльності має відношення лише до першої складової професіоналізму –

професіоналізму діяльності, а феномен успішного професіоналізму є комплексною характеристикою, тобто стосується всіх підсистем.

Для дослідження феномену успішного професіоналізму в органах внутрішніх справ ми провели експертне опитування дев'яти професіоналів-керівників вищої ланки, які давали оцінку себе та подібних до себе в своєму професійному оточенні. Метою такого опитування було надання експертам можливості запропонувати цілісну картину того, як ОВС України набувають нової соціокультурної якості, тобто яким чином успішні професіоналі-правоохоронці формують реальну й авторитетну базу модернізації і реформування органів внутрішніх справ, захищаючи останнє як від дилетантизму, так і невтримної активності.

Результати опитування експертів ми спробували подати у модельній формі із зазначенням умовної ролі, зосереджуючи увагу при цьому на трьох аспектах: портрет успішного професіонала-правоохоронця; проблема солідарності успішних професіоналів задля ефективного реформування органів внутрішніх справ; перспективи розвитку професіоналізму в ОВС, тобто можливості розвитку потенціалу успішних професіоналів. В процесі опитування досить чітко вималювалися рольові типажі *Інноватора*, *Психолога*, *Соціолога*, *Політика*, *Трибуна*, яких представляли п'ять експертів з дев'яти. Ще чотири експерта виявили амбівалентні характеристики, ситуативно в ході інтерв'ю змінюючи свої оцінки на користь того чи іншого рольового типу.

Експертам було запропоновано оцінити заявлену в опитувальному листі гіпотезу, згідно якої *успішний професіонал-правоохоронець* – це соціальний тип прагматично орієнтованого професіонала, який узгоджує цілі власного професійного зростання з метою прогресивного розвитку соціальної організації, до якої він належить. В рамках такої оцінки респонденти мали не тільки “приміряти” цю гіпотезу до себе, але й по можливості розглянути розвиток ситуації, пов'язаної з можливою успішною професіоналізацією органів внутрішніх справ України в цілому.

Передуючи висновки експертів, зазначимо, що останні виявили кілька принципово важливих позицій щодо уточнення поняття, яке обговорювалося, та методології його аналізу. Так, з точки зору *Інноватора* при аналізі феномену успішного професіонала-правоохоронця доцільно було би співвіднести поняття “успіх” і “удача”. Він вважає, що “взагалі в житті удача виступає підґрунтям успіху, навіть досить суттєвою умовою його досягнення. Тому “удачлива людина” майже завжди є “успішною”. Проте в професійній діяльності такого однозначного зв'язку експерт не вбачає: “Тут (в службовій діяльності працівника органів внутрішніх справ – В.Л.) удача є наслідком його високопрофесійних дій, уміння швидко і адекватно реагувати на мінливість службової ситуації, знаходити новітні методи діяльності, тобто є результатом професіоналізму правоохоронця, а не його умовою”.

Політик також підкреслив несиметричність і, тим більше, неідентичність професійного успіху і особистісного, хоча дещо з іншого боку. На його думку, “професійний успіх сьогодні перетворюється з чинника, що супроводжує особистісний успіх, в чинник “критеріальний”, який визначає наявність особистісного успіху як такого, неда-

ремність зусиль правоохоронця”.

Соціолог запропонував свій погляд на зазначену проблему. На його погляд, прагматизм, що гіпотетично визначався в якості однієї з ознак сучасного успішного професіонала-правоохоронця, має право на існування лише тоді, коли чітко сформувалася ієрархія цінностей, які регулюють всі стосунки як між органами внутрішніх справ і суспільством, так і всередині цієї соціальної організації на засадах раціоналізму. Але, на жаль, експерт не бачить сьогодні в ОВС таких засад, тому він вагається щодо доцільності визначати сучасного успішного професіонала-правоохоронця як прагматично орієнтованого.

З проблеми методології аналізу успішного професіоналізму в органах внутрішніх справ дуже цікаво висловився *Психолог*. Він досить категорично зазначив: “Міркування щодо прагматично орієнтованих успішних професіоналів-правоохоронців первісно спрямовує дослідження на те, що ми вивчаємо не “те, що маємо”, а те що конструємо, створюючи відповідну ідеологію, носієм якої є певний шар людей”. З точки зору експерта, це припустимо, якщо така ідеологія буде не “ною” (як альтернатива “старій”), а просто “іншою”, такою, що відповідає потребам саме сучасного реформування ОВС України.

Трибун висловив свою позицію відносно запропонованої в ході інтерв'ю тези щодо повертання суспільства “обличчям до професіоналізму” як основи формування соціального типу успішного професіонала таким чином: “За що мене сьогодні можуть цінувати люди? Часи, коли це було можливо тільки за те, що я займаю певну посаду в певній структурі, відходять. Отже я вимушений ставати професіоналом, бо більше мені нема за що розраховувати на повагу людей. Але люди повинні знати про те, що я професіонал, бо за їхні податки я отримую заробітну платню, значить, я маю пропагувати свою діяльність, свої досягнення, а не займатися самобіччюванням щодо власних недоліків і недоліків моїх колег”. Висновок експерта такий: в органах внутрішніх справ сьогодні з'являється все більше професіоналів не тому, що суспільство повертається “обличчям до професіоналізму”, а, навпаки, воно так повертається тому, що бачить роботу професіоналів-правоохоронців.

Отже, можна констатувати, що експерти не підійшли формально до опитування, вони досить зацікавлено і критично висловлювали свою позицію.

Не зупиняючись докладно на представлених поглядах на проблему успішного професіоналізму в органах внутрішніх справ кожного з експертів, спробуємо їх систематизувати і прокоментувати, тобто провести “експертизу експертизи”.

В поетапній рефлексії експертів можна виділити наступні процеси: від цінності успіху – до професіоналізму, потім – до об'єднання успішних професіоналів і, далі, – до реформування і модернізації ОВС як однієї з умов стабілізації суспільства.

Перший етап ми би визначили як двійчасте ставлення експертів до самої цінності успіху (не професіоналізму). Вони наполягали на розмежуванні успіху дійсного і уявного, професійного і особистісного, об'єктивно вимірюваного і відчутного суб'єктивно. Отже, в позиціях експертів склалося амбівалентне ставлення до категорії успіху в професійній діяльності.

Друге. Експерти досить активно відкидали слово

“прагматизм” і все, що з ним пов’язане. Скоріш за все це пояснюється певним консерватизмом і негативізмом, який сформувався до цього феномену ще за часів соціалізму. Звідси прагнення експертів замінити прагматизм іншими визначеннями, наприклад, “діловий професіонал” або “розсудливий фахівець”.

Третє. Можливості формування значного шару успішних професіоналів в органах внутрішніх справ і об’єднання їх на засадах корпоративної солідарності викликали у експертів великі сумніви. Один з найбільш сильних аргументів полягав у наступному: дійсний професіонал найвишого ґатунку – це “не ширпотреб, а індопшив” (мовою оригіналу – В.Л.), їх має буди небагато, вони – еліта органів внутрішніх справ, кожен з них має “своє обличчя”, а не “узагальнене”. Єдине, що, на думку експертів, може їх об’єднати, – бажання відокремитися від дилетантів, маргіналів, невдах, людей з ретроградною свідомістю.

Четверте. Експерти висловили дещо парадоксальне ставлення до ідеології реформування і модернізації ОВС як однієї з умов стабілізації українського суспільства. Спробуємо дати оцінку хоча б частини експертних суджень з цієї проблеми.

Якщо важко не погодитися з тим, що людська діяльність взагалі орієнтована на досягнення позитивних результатів, які в певних значеннях приймаються як успіх, то ще більш важко не сприйняти висновок про те, що на успіх націлена професійна діяльність. Щодо діяльності в органах внутрішніх справ, то вона націлена не тільки на *значущий для особистості*, а тому і складно вимірюваний, результат, але й на *соціально значущий* результат, який краще підлягає вимірюванню за допомогою об’єктивних критеріїв.

Здавалося б, очевидною є теза, згідно якої такий підхід до ефективності і успішності діяльності виявляється недосяжним, якщо за виконання завдань, які потребують високого рівня професіоналізму, беруться невідповідно належним чином особи. Проте тут ми стикаємось ще з однією не до кінця вивченою проблемою – проблемою оцінки феномену професіоналізації [3, 4].

Деякі дослідники убачають в професіоналізації один із позитивних результатів і наслідків соціалізму [5, 6]. Погоджуючись з такою тезою в принципі, не можна забувати і досить відому антитезу: ми здійснили багато в чому *формальну професіоналізацію* (або, м’якше кажучи, *полупрофесіоналізацію*). Пояснимо свою позицію. Ті, кого часто називають професіоналами, фактично не володіють необхідними знаннями і досвідом, тобто інтелектуальним капіталом, який забезпечує їх володарям соціальну незалежність і відповідний статус у суспільстві. За суттю, такі люди, за влучним визначенням В. Бакштгановського, Ю. Согомонов та В. Чурилова, являються лише *дилетантами з дипломом* [1, с.735]. Їхня професійна діяльність відрізняється поверховістю, претензійністю, що прирікає справу або на провал, або на дуже низьку результативність. Більше того, якщо справжній професіонал дійсно націлений на професійний успіх навіть тоді, коли він обмежений і у соціальній незалежності, і у прибутках, і у престижі, що сьогодні дуже актуально для органів внутрішніх справ, то дилетант з дипломом на це не спроможний. Можна припустити, що значна плінність кадрів в ОВС є наслідком

саме великої кількості дилетантів і призводить до масової *депрофесіоналізації* як процесу добровільно-вимушеної відмови (повної або часткової) від офіційно набутого професійного статусу. Вона виявляється в готовності працівника змінити сферу професійної діяльності на більш привабливу, як правило, без ґрунтовної підготовки до неї. Таким чином формується своєрідний сектор експрофесіоналів. Вважаємо, що тут доречно пригадати Максима Вебера, який пропонував відрізнити дійсного професіонала від лише частково такого. Він звертав увагу на внутрішню єдність покликання і професії [7, с.80]. Дійсний професіонал зміст своєї діяльності набирає у безкорисливому служінні справі, яку він обрав для себе. Для нього дієвим є моральний мотив як єдність визнання (статус, авторитет у суспільстві, зовнішнє схвалення) і професійного покликання. Щодо останнього, то сьогодні воно вже не є ефемерно-ідеалістичним поняттям, а “раціоналізується” за допомогою групових норм, санкцій та інших засобів соціального контролю з боку професійного співтовариства правоохоронців.

І, нарешті, аналізуючи завершальну гіпотезу експертно-консультативного опитування відносно перспектив реформування і модернізації ОВС як однієї з умов стабілізації суспільства, експерти висловили ще одну дуже цікаву ідею. Вони зазначили, що для проведення дійсно успішного вирішення даної задачі необхідно чітко розвести *професійні інтереси*, куди входять службові взаємодії всередині професійного правоохоронного співтовариства, їхнє регулювання, обмін інформацією, і *інтереси професії*, які полягають у створенні сприятливого зовнішнього соціального середовища, в рамках якого нарощується інтелектуальний і соціальний капітал органів внутрішніх справ, складаються вигідні умови реалізації цього капіталу. Без узгодження цих інтересів реальне реформування ОВС провести неможливо, бо інакше у будь-якому разі це буде лише “гра в одні ворота”, що сприятиме не консолідації суспільства на базі нової для України системи цінностей громадянського суспільства, а формуванню такого його стану, який Н. Луман назвав суспільством без вершини і центра, котре розвивається, але не може контролювати себе [8, с.104].

Отже, проведене дослідження дуже наочно показало, що поняття успішного професіоналізму – це складна системна категорія, яка для органів внутрішніх справ може стати ключовою при розробці стратегії поетапного їх реформування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакштгановский В.И., Согомонов Ю.В., Чурилов В.А. Этика политического успеха. – М., 1997. – 747 с.
2. Лапшина В.Л. Професіоналізм працівника органів внутрішніх справ: системний аналіз // Право і безпека. – 2004. – Т.3. – №3. – С.224-228.
3. Лапшина В.Л. Професіоналізація: сутність та структура поняття // Український соціум: науковий журнал. – 2005. – № 2-3. – С.54-58.
4. Цвѣк В.А. Професіоналізація як соціальний процес. – URL: <http://ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/11/16/0000183539/Tsvyk.doc>.

5. Коваль Н.А. Духовность в системе профессионального становления специалиста. – М., 1997. – 298 с.
6. Миронова Т.Л. Самосознание профессионала. – Улан-Удэ, 1999. – 236 с.
7. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft der verstehenden Soziologie. – Tübingen, 1980. – 158 p.

8. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество // Социология на пороге XXI века. Новые направления исследований. – М., 1999. – С.94-109.

Надійшла до редколегії 27.01.2006

ЛАПШИНА В.Л. УСПЕШНЫЙ ПРОФЕССИОНАЛИЗМ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ: “ЭКСПЕРТИЗА ЭКСПЕРТИЗЫ”

Вводится в научный оборот и анализируется на основе аудита экспертно-консультативного опроса категория успешного профессионализма в органах внутренних дел.

LAPSHINA V.L. SUCCESSFUL PROFESSIONALISM IN LAW-ENFORCEMENT ORGANS: “EXAMINATION OF EXAMINATION”

It is dedicated to some aspects of specialization skills development as for internal affairs officers. The expert and consultancy audit is chosen as analysis method is taken.

УДК 316.42+328.185

**О.О. ПОГРІБНИЙ, докт. юрид. наук, проф.,
І.П. РУЩЕНКО, докт. соц. наук, проф.**

Харківський національний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ДРІБНОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ВІД КОРУПЦІЇ

Розкрито зміст різних дисциплінарних підходів до вивчення феномену корупції та планування відповідних антикорупційних заходів.

Бізнес і корупція в пострадянських державах перетворилися в подібну сіамських близнюків. За даними Українського центру економічних і політичних досліджень, підприємці втрачають близько 6,5 % щорічних прибутків на хабарах чиновникам; майже 40 % підприємців і 90 % комерційних структур беруть участь у корупційних зв'язках [1, с.14]. Експерти Всесвітнього банку оцінили річну суму хабарів в Україні на рівні двомісячного товарообігу країни [2]. Значна частина цього кримінального «врожаю» збирається в сфері малого бізнесу.

Мета статті полягає у розкритті змісту різних дисциплінарних підходів до вивчення феномену корупції та планування відповідних антикорупційних заходів. Її новизна міститься в пропозиції інституційного підходу до вивчення корупції та застосування спеціально розроблених антикорупційних технологій для зменшення потенційно можливих корупційних діянь в різних галузях соціального життя і господарства.

Відповідно до підрахунків О.В. Кужель сфера малого і середнього бізнесу в Україні – це 53 % зайнятого населення, а безпосередньо малим бізнесом охоплено 9 млн. людей (40 % зайнятого населення у всіх сферах економічної діяльності) [3]. Кінець 1990-х – початок 2000-х рр. був періодом швидкого зростання чисельності малих підприємств, і новостворені бізнеси у багатьох випадках ставали об'єктами корупційних зазіхань. У 1995-1996 рр. на 10000 населення України приходилося 19 малих підприємств; 1997 р. – 27 одиниць; 1998 р. – 34; 1999 р. – 40; 2000 р. – 44; 2001 р. – 48 [4, с.317]. У сфері малого та середнього

бізнесу формальна і неформальна економіки створюють нерозривний континуум господарської діяльності. Значні обсяги зробленої продукції, послуг офіційно не враховуються, вагома частина найманих робітників працюють без відповідного оформлення, а штатні співробітники дуже часто одержують дві зарплати – легальну, яка відбивається в бухгалтерських документах, і «у конверті» відповідно до усної домовленості з роботодавцем, тобто минаючи офіційне діловодство. У сукупності ці економічні реалії роблять малий бізнес досить уразливим для корупційного тиску. Саме тут корупція набуває таких рис, як масовість і безальтернативність. Як правило, дрібний підприємець повністю залежить від волі (сваволі) чиновників і правоохоронних структур, він не може захистити свої права тим або іншим законним способом і змушений керуватися правилом: «давай хабар або іди геть з бізнесу». Порівняно невеликі ставки «корупційних податків» у сфері малого бізнесу компенсуються для чиновників значною базою, тобто множинністю джерел надходження засобів незаконного збагачення. Цікаво і те, що корупція в сфері малого бізнесу фактично є засобом консервування сформованого укладу економічної діяльності, оскільки вона «прикриває» тіньову, нелегальну економіку, на чому, власне, і будується більшість корупційних угод.

У гносеологічному аспекті проблема корупції відрізняється певним ускладненням пізнавального процесу. Корупція – це типовий «злочин без жертви» (victimless crime) і одночасно стійке соціальне явище високого рівня латентності. Проблема полягає в тому, що учасники коруп-